
SISTEME DE FAMILIE ÎN ȚĂRILE EST – EUROPENE

Drd.Cristina Brădățan
Penn State University

Materialul urmărește o trecere în revistă a principalelor teorii asupra modelelor familiale și de fertilitate în Europa de Est, pentru perioada modernă și contemporană. Anumiți cercetători au argumentat că există sisteme familiale distincte în Estul și în Vestul Europei. Alte studii au argumentat faptul că în interiorul Europei de Est există sisteme familiale diferite și nici unul dintre acestea nu poate fi considerat ca predominant. Schimbările produse în perioada contemporană au contribuit la omogenizarea regiunii pe de o parte și, pe de alta, la apropierea ei de modelele familiale occidentale. În material sunt prezentate pe scurt articole publicate după 1990 precum și articole frecvent citate dar publicate înainte de 1990.

Introducere

„Europa de Est” este un construct mental bazat pe evoluțiile istorice ale ultimei jumătăți de veac. După cel de-al de-al doilea război mondial, o parte dintre țările europene au evoluat sub regimuri comuniste și acest fapt le-a făcut să fie grupate sub numele de Europa de Est, fără a se mai lua în considerare cât de diferite istoric sunt aceste țări. Este ceva mai mult decât o eticheta? Exista “ceva” care le făcea să fie înainte de 1945 sau doar faptul că au petrecut o jumătate de secol sub același tip de regim le face acum mai asemănătoare între ele și diferite de celelalte țări europene?

Istoric, populațiile din aceasta parte a lumii sunt destul de heterogene: unele dintre ele sunt de origine slavă (bulgarii, cehii, sârbii, croații, slovacii, slovenii), alții sunt fino-ugrici (ungurii) sau latini (romanii). Unele dintre aceste populații au trăit sute de ani sub dominația unui același imperiu (Otoman sau Austro-Ungar) și au ajuns să aibă trasaturi comune chiar dacă culturile și

limbile lor nu erau, inițial, deloc asemănătoare.

Un răspuns cât de cât coerent la întrebările de mai sus se poate da dacă se ia în considerare caracteristici punctuale ale țărilor respective. În acest articol intenționez să urmăresc dacă sistemele de familie și caracteristicile fertilității sunt asemănătoare sau diferite în țările est europene. Voi încerca să studiez acest aspect atât din punct de vedere istoric (au fost vreodată asemănătoare?) cât și în timpurile moderne. Studiul se bazează pe articole publicate în principalele reviste de demografie americane, engleze și franceze după 1990 precum și pe articole des citate publicate înainte de 1990 și nu pretinde să acopere toate punctele de vedere care au fost exprimate în această perioadă. Articolul are două părți – trecut și prezent – pentru că diferențele între țările europene sunt mult mai mici acum decât acum o sută de ani din punctul de vedere al organizării familiei și al nivelului fertilității și trebuie deci studiate separat. Europa ca întreg este

caracterizată acum de rate de fertilitate sub nivelul de înlocuire al generațiilor iar tranziția demografică a avut loc pentru toate țările europene. Familia nucleară predomină acum în toate aceste țări indiferent de istoria lor demografică; doar aspecte secundare ale fertilității mai pot fi văzute că variind pentru părți diferite ale Europei. Ceea ce ar putea să fie o caracteristică a Europei de Est că întreg este fertilitate foarte scăzută, mai scăzută decât în țările Europei de Vest, cu un declin brusc după 1990, și o rată înaltă a avortului, neîntâlnită în țările Vest europene. Explicațiile avansate pentru aceste evoluții sunt legate de religie, istorie demografică și schimbări sociale și politice de după 1990.

Modele istorice de familie în Estul Europei

Demografia obișnuiesc să vorbească de un așa numit "model european de familie", dar referința se face la un anume mod vest european de compoziție a familiei. Țările Est Europene sunt caracterizate, se spune, de un tip de relații de familie mai degrabă asiatic decât vest – european (Goody, 1996). Hajnal (1982) considera că sistemul vest european este unul foarte particular, complet diferit de ceea ce se întâlnește în

celelalte părți ale lumii. Acest sistem ar fi apărut la începutul secolului al XVII-lea și este caracterizat de vârsta înaintată la căsătorie pentru ambele sexe (peste 23 de ani pentru femei și 26 pentru bărbați), gospodărie separată pentru cuplurile tinere și, înainte de căsătorie, munca în alte gospodării ca servitori pentru tinerii dornici să își întemeieze o familie. (Hajnal, 1982:452). Lucrând ca servitori în altă gospodărie, tinerii își strângeau bani și își putea întemeia propria gospodărie, separându-se de părinți după căsătorie. Căsătoria târzie a făcut ca balanța dintre decese și nașteri să fie mai scăzută în Vestul Europei în timpul tranziției demografice decât în restul regiunilor.

Populațiile est europene par să fie caracterizate, istoric vorbind, de un sistem de gospodărie lărgită; femeie și bărbații se căsătoreau tineri, de obicei cuplul tânăr stătea în gospodărie cu părinții unuia dintre soți și, după o vreme, o gospodărie cu multe cupluri se despărțea eventual în mai multe gospodării de sine stătătoare. Date dintr-un recensământ al Ungariei din 1787 sunt folosite de Hajnal ca dovezi ale existenței unui asemenea sistem (Tabel 1).

Tabelul 1. Gospodării în 1787

	Populația (în mii)	Număr mediu de persoane pe gospodărie	Nr. bărbați căsătoriți pe gospodărie
Ungaria propriu-zisă	6.085	5,22	1,05
Transilvania	1.372	5,03	1,03
Croația	617	8,33	1,7
Cele 61 de orașe regale libere	485	4,45	0,84
Total	8.559	5,28	1,06

Sursa: Documente ungare apud Hajnal (1982)

Sklar (1970) argumentează într-o direcție contrară lui Hajnal ea subliniază problemele care apar atunci când se încearcă stabilirea unui "model de familie" est european. Criteriul geografic nu e unul foarte bun în acest caz în

aceasta regiune unde populațiile sunt atât de diferite că și cultura și istorie. Europa de Est nu pare să fi fost o regiune coerentă și omogenă din punct de vedere demografic.

Tabelul 2. Procent de femei necăsătorite în câteva țări Est europene

Țara	Anul	Procent femei celibatate	
		20-29	40-49
Polonia (înainte de război)	1900	36.3	7.8
Romania	1899	13.6	3
Bulgaria	1900	14	0.9
Bosnia	1910	11.3	1.6
Serbia	1900	9.4	0.7

sursa: Sklar (1970)

Date de la începutul secolului al XX-lea arată că anumite țări din aceasta regiune erau asemănătoare cu țări ale Europei de Vest din punctul de vedere al proporției de femei necăsătorite la diverse vârste. În Polonia, de exemplu, procentul de celibatate este mult mai mare decât în Serbia sau România (vezi Tabel 2). Vârsta la căsătorie variază de asemenea foarte mult între diverse țări; Tabelul 3 arată că regiuni cum ar fi Estonia sau Polonia aveau o vârstă medie la căsătorie mare atât pentru femei cât și pentru bărbați iar tipul de familie în aceste regiuni este mai asemănător Suediei și Angliei decât României sau Serbiei.

Din datele de mai sus, Sklar deduce că țările Est Europene nu au fost istoric caracterizate printr-un unic tip de sistem de familie, cel puțin două sisteme coexistau în aceasta regiune. Țările Balcanice ar fi fost caracterizate de existența *zadrugă-i* ("gospodărie extinsă cu două sau mai multe familii nucleare

legate prin sânge sau adopție care stăpânesc pământul, animalele și uneltele împreună, și trăiesc împreună" - Sklar:235) pe când țările așa numitei Europe Centrale adoptaseră deja un sistem de familie vestic. Unul dintre factorii importanți al acestor diferențe este considerată că fiind religia: țările balcanice sunt Ortodoxe sau musulmane, pe când cehii și polonezii sunt catolici sau protestanți. Pentru catolici, biserica este în competiție cu autoritatea familiei (faptul că preoții nu se căsătoresc e considerat că un exemplu în acest sens), și asta îi determină să nu acorde importanță familiei extinse și încurajează căsătoria târzie. Pe de alta parte, Islamul și biserica Ortodoxă sunt favorabile familiei extinse - nu au cler celibatar sau o organizare a bisericii care să concureze cu familia (Sklar:237).

Tabelul 3. Vârsta la căsătorie pentru anumite regiuni din Europa de Est

Regiuni care mai târziu au devenit	Provincia sau țara (numele vechi)	Anul	Vârsta la căsătorie	
			Bărbați	Femei
Estonia, Letonia și Lituania	Esland	1897	29,7	26,3
	Lifland	1897	30,2	26,6
	Kurland	1897	28,8	25,6
	Kovno	1897	29,7	25,4
Polonia	Vistula	1897	25,8	23
	Vilna	1897	27,9	24,2
	Grodno	1897	26,3	22,8
	Volynia	1897	25,2	21,5
	Prussia de Vest	1900	27,3	25,2
	Posen	1900	27	25,3
	Galitia	1900	26,9	23,3
Cehoslovacia	Bohemia	1900	27,9	25,4
	Moravia	1900	27,8	25,4
	Silezia	1900	27,7	25,2
	Slovacia	1891	24,6	21,3
	Romania	1899	24,5	20,3
	Bulgaria	1900	24,2	20,8
	Bosnia	1910	25,5	20,5
	Serbia	1900	23	20,1
	Suedia	1900	29,5	27,5
	Anglia și Țara Galilor	1901	27,3	26,2
	Finlanda	1900	27,9	25,6
	Portugalia	1900	27,4	24,9
	Italia	1901	27,5	23,6

O alta caracteristică a regiunilor ceho-slovice, baltice și poloneze la începutul secolului este existența unui număr mare de emigranți (în jur de 130.000 între 1900 –1914) în comparație cu țările balcanice (în jur de 8000). Sklar argumentează că emigrarea a determinat o piață de căsătorie distorsionată, cu prea multe femei și puțini bărbați (în general, bărbații tineri sunt cei care emigrează). Femeile, neputând să își găsească soți plecau la oraș să lucreze, și ajungeau să se căsătorească la vârste târzii. Ipoteza e interesantă și dintr-un alt punct de vedere: intrarea femeilor masiv în forța de muncă ar fi un rezultat al lipsei de perspective de căsătorie, și nu cauza schimbărilor din

familia secolului al XX-lea, în Europa Centrală.

Botev (1990) discută despre evoluția fertilității în țările balcanice în ultimele două secole și caracteristicile sistemului de familie. Cea mai importantă trăsătură a tranziției demografice în Balcani este, considera el, un declin foarte rapid al fertilității, mult mai rapid decât în Vestul Europei, în ciuda unui nivel de dezvoltare economică scăzut. Ritmul de scădere a fertilității este între cel al Vestului Europei și țărilor din Asia (vezi Grafic 1).

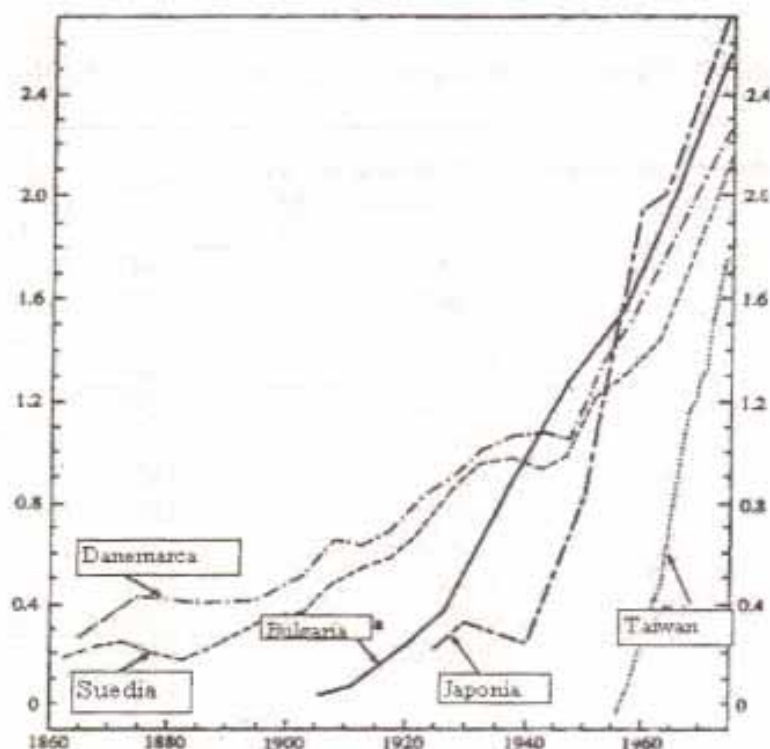

Figura 1. Valori ale indexului de control al fertilităţii pentru câteva ţări

Sursa: Knodel, 1977 apud Botev (1990 :111)

Botev nu este de acord cu Sklar în mai multe privinţe. Mai întâi, el nu este convins că *zadruga* a fost un tip de familie frecvent întâlnit în Balcani. El argumentează că *zadruga* a fost dovedită că existând doar într-un teritoriu foarte limitat din Balcani: în unele părţi ale fostei Iugoslavii şi în partea vestica a Bulgariei (Botev:112) şi, chiar şi în aceste părţi, familiile nucleare erau des întâlnite. Hammel a arătat că între 40% şi 80% dintre familiile din vestul Balcanilor (regiuni în care *zadruga* era considerata predominantă) erau nucleare. Botev accentuează asupra faptului că, în ciuda faptului că oamenii nu locuiesc în aceeaşi casă, apropierea de rude favorizează relaţiile familiale strânse. Aceste relaţii familiale puternice permit locuitorilor de aici să se căsătorească tineri şi să aibă mulţi copii, dar nu demonstrează existenţa *zadruga*-i.

Ideea unei importante influenţe a religiei asupra fertilităţii şi a tipului de familie e de asemenea respinsă. Folosind date despre mărimea medie a gospodăriei (ca număr de membri) în Bosnia – Hertzegovina (Tabel 4), Botev arată că în familiile catolice erau, în medie, mai mulţi membri decât în cele musulmane în toate regiunile examinate. Influenţa religiei pare să se manifeste mai degrabă în măsurile pentru limitarea fertilităţii decât în creşterea numărului de copii. Biserica ortodoxă are o etică mult mai liberală decât biserica catolică în privinţa măsurilor de contracepţie şi a avortului, plasând ‘responsabilitatea primară asupra soţului şi soţiei pentru a lua decizii conştiente’ în privinţa controlului naşterilor. (Fagley, R.M., 1967, apud Botev, 1990).

Tabelul 4. Mărimea medie a gospodăriei în provinciile Bosniei – Hertzevinei după religie, 1870

Provincia (Sanjak)	Mahomedan	Ortodox	Catolic	În medie
Banjaluka	10,6	14,8	12,1	13
Bihac	13,1	17,7	15,9	15,5
Herzegovina	10,5	12,5	12,1	11,1
Novi Pazar	10,2	15,3	-	12,3
Sarajevo	10,7	14,9	12,2	12,3
Travnik	11,5	16,6	14,5	13,9
Zvornik	4,7	13,1	13,9	8,9
Total	9,3	14,8	13,2	12,2

sursa: Botev(1990)

O alta caracteristică a tranziției demografice în Balcani este o rată mare de creștere, cea mai mare din Europa (cu excepția Rusiei) – în medie, între 12-15 la mie pe an, dar și peste 20 la mie în anumiți ani. Explicația pe care o da Botev este de reținut: după eliberarea de sub turci, pământul stăpânit de aceștia în Balcani a revenit populațiilor ce locuiau acolo. Aceasta a permis, pentru un timp, creșterea unui mare număr de copii fără că pământul să devină insuficient. Când pământul a început să nu mai ajungă, și în lipsa unei tradiții a emigrării, populațiile si-au limitat drastic nașterile. Aceasta explicație e susținută însă cu date numai pentru Bulgaria, și este greu să fie aplicată altor țări balcanice (România, de exemplu, unde turcii nu dețineau pământ).

Evoluții recente

Pentru perioada modernă, două sunt aspectele importante ale situației familiei și fertilității în Europa de Est: avorturile și scăderea fertilității. Unele dintre articole discuta despre țările din

această regiune că un întreg, altele se refera doar la un anumit aspect al proceselor demografice dintr-o anumită arie (socul demografic în Germania de Vest, de exemplu), dar toate punctează succint sau mai pe larg asupra acestor probleme.

O imagine generală a Europei de Est arată că, dacă în jurul anului 1965 nivelul ratei totale de fertilitate varia aici între 2 și 2,5 copii pe femeie (Althus, 1992:140), după 1990 numai Albania rămâne deasupra nivelului de înlocuire a generațiilor. Lent sau foarte brusc, toate celelalte țări au căzut sub 2,1 copii pe femeie, în ciuda măsurilor pe care unele dintre guverne le-au inițiat. Dacă nivelul de fertilitate în țările Est Europene este asemănător celui din țările Vestice, caracteristicile instituției căsătoriei sunt diferite. (Sardon, J.P.:119). Rata totală de fertilitate în cadrul căsătoriei este în jur de 28% mai mica în Vestul Europei decât în Est. Acesta e, în principal, rezultatul unui mult mai mare procent de uniuni consensuale în țările vestice decât în cele est europene (Sardon :137).

Examinarea fertilităţii pe cohorte arată că fertilitatea de rang mare a scăzut începând cu cohortele născute între 1935 și 1950. Fertilitatea de rang mare este aproape dublă pentru țări ca Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia în comparație cu Bulgaria, Germania de Est și Ungaria. (Althus:141)

Cum e posibil să existe țări cu căsătorie aproape universală și fertilitate mică? Pentru țările balcanice răspunsul este: cu ajutorul avortului. Așa cum

Tabelul 5. Rata avortului *

Țara și anul	Număr avorturi	Rata
Bulgaria (1988)	111700	0.951
Yugoslavia (1987)	365700	1.018
România (1990)	992300	3.153
Czechoslovakia (1987)	156000	0.729
Hungary (1987)	84500	0.671
Poland (1987)	122600	0.202

Sursa: F. Althus

*rata de avort este calculată prin raportarea numărului de avorturi la număr de nașteri

Profilul demografic al femeilor care avortează este diferit în țările Est Europene în comparație cu alte țări. Astfel, cele mai multe dintre ele sunt căsătorite (68-91% în 1986), au avut deja cel puțin un avort (42-70%) și au cel puțin un copil (81-88%), spre deosebire de femeile din vestul Europei care sunt în general fără copii (59%), necăsătorite (74% în Marea Britanie) și nu au avut un avort înainte (83% în Marea Britanie și 80% în Franța) (Althus:142).

Una din țările Est Europene căreia i s-a acordat o atenție specială în literatura demografică de după 1990 este Germania de Est. O caracteristică a regimului de fertilitate de aici, după unirea cu Germania de Vest, este o bruscă scădere a ratei natalității – de la 13.3 la 1000 de locuitori în ianuarie – mai 1989

poate fi observat din Tabel 5, rata avortului în aceste țări este în jur de 1 sau mai mare decât 1, mult mai mare decât în alte locuri ale lumii (Davis, H.1992: 2). România, de exemplu, are o îndelungată tradiție în folosirea avortului, aici fiind cea mai mare rata a avortului înregistrată vreodată în statistici – 1965 – 252 per 1000 femei (Henshaw&altii:S33).

Tabelul 6. Număr de avorturi, 1995

Regiunea și subregiunea	Număr de avorturi (milioane)		
	Total	Legal	Illegal
Europa	7,7	6,8	0,9
Europa de Est	6,2	5,4	0,8
Europa de Nord	0,4	0,3	-
Europa de Sud	0,8	0,7	0,1
Europa de Vest	0,4	0,4	-

Sursa: H. Davis

la mai puțin de 5.1 la 1000 de locuitori în ianuarie – mai 1993. Numărul de căsătorii a scăzut de asemenea dramatic, iar rata de mortalitate a crescut, în ciuda faptului că situația economică este mai bună acum decât înainte. Una dintre explicațiile date unei asemenea evoluții este incertitudinea economică și stresul schimbării care afectează populația acestei țări precum și celelalte țări est europene (Eberstadt:150).

BIBLIOGRAFIE

Althaus, F., (1992). Replacement –Level Fertility has Now Become the Rule in Most of Eastern Europe [Fertilitatea sub nivelul de înlocuire a devenit acum regulă în

- cele mai multe țări est europene]. *Family Planning Perspectives*, 24,
- Botev, Nikolai., (1990). Nuptiality in the Course of the demographic Transition: The Experience of the Balkan Countries". [Nuțialitatea în cursul tranziției demografice: Experiența țărilor Balcanice]. *Population Studies*, 44
- Carlson, Elwood, Meguni Omori., (1998). Fertility Regulations in a Declining State Socialist Economy: Bulgaria, 1976-1995". [Legile fertilității într-o economie socialistă în declin: Bulgaria, 1976-1995], *International Family Planning Perspectives*, 24
- Coleman, David A., (1993). Contrasting Age Structures of Western Europe and of Eastern Europe and the Former Soviet Union: Demographic Curiosity or Labor Resources? [Structura de vârstă a Europei de Vest și de Est și a fostei Uniuni Sovietice față în față: curiozitate demografică sau resursă de muncă?], *Population and Development Review*, 19
- David, Henry P., (1992). Abortion in Europe, 1920-1991: A Public Health Perspective [Avortul în Europa, 1920-91 din perspectiva sănătății publice], *Studies in Family Planning*, 23
- Decloly, J.M., (1993). Boundaries, Political Systems and Fertility in Europe. [Granițe, sisteme politice și fertilitate în Europa]. *Population: An English Selection*, 5
- Eberstadt, Nicholas., (1994). Demographic Shocks After Communism: Eastern Germany 1989-1993 [Șocul demografic după comunism: Germania de Est 1989-1993], *Population and Development Review*, 20, 1
- Fialova, L., Z. Pavlik, P. Veres., (1990). Fertility Decline in Czechoslovakia During the Last Two Centuries [Declinul fertilității în Cehoslovacia în ultimele două secole], *Population Studies*, 44, 1
- Goody, Jack., (1996). Comparing Family Systems in Europe and Asia: Are There Different Sets of Rules? [Comparând sistemele de familie în Europa și Asia: sunt sisteme diferite de reguli?], *Population and Development Review*, 22, 1
- Henshaw, S, S. Singh, T. Haas., (1999). The Incidence of Abortion Worldwide [Incidența avortului în lume], *International Family Planning and Perspectives Supplement*, 25
- Hajnal, John., (1982). Two Kinds of Preindustrial Household Formation System [Două tipuri de sisteme de formare a gospodăriilor preindustriale], *Population and Development Review* 8. No.3.
- Hord, Charlotte, H. David, F. Donnay, M. Wolf., (1991). Reproductive Health in Romania: Reversing the Ceausescu Legacy" [Sănătatea reproducerii în România: schimbarea moștenirii Ceaușescu], *Studies in Family Planning*, 22, 4
- Sardon, J.P., (1993). Women's First Marriage Rates in Europe: Elements for a Typology [Rata de prima căsătorie a femeilor în Europa: elemente pentru o tipologie], *Population: An English Selection*, 5,
- Serbanescu, F., L. Morris, P. Stupp, A. Stănescu., (1995). The Impact of Recent Policy Changes on Fertility, Abortion, and Contraceptive Use in Romania [Impactul recentelor schimbări în politicile asupra fertilității, avortului și folosirii

contraceptivelor în România], *Studies in Family Planning*, 26, 2.

Abstract

The idea of this paper is a review of the main theories about the Eastern European pattern of family and fertility – if there is any – historically and in the modern times. Some researchers argued there is an Eastern as well as a Western European system of family, and the differences between the two are remarkable. Other studies showed that the Eastern European countries include various types of family systems, and none one can be considered as predominant. However, during the modern times, the changes in family structure made the region homogeneous and similar to the rest of Europe, making the distinction East – West to be less important, at least in terms of fertility and family pattern. Selected articles published after 1990 are reviewed as well as frequently cited articles published before 1990.